

A „tárgyilagos” érzelm kifejezés stratégiái Anna Waltraud Mitgutsch „Die Züchtigung” című regényében

Absztrakt. A tanulmány Anna Waltraud Mitgutsch ismert osztrák író első regényét elemzi, amely a *Die Züchtigung* címet viseli. Az elemzés azokat a stratégiákat mutatja be, amelyekkel Mitgutsch egyrészt a sajátosan női tapasztalatot örökíti át az anya-lánya kapcsolatok értelmezésében, másrészt leszámolni kíván azzal, hogy ebben a témában csakis és kizárólag női hangon lehet megszólalni. E kettős célkitűzés paradox helyzetében tesz kísérletet Mitgutsch a „tárgyilagos” érzelm kifejezés nyelvezetének megalkotására. Ennek a nyelvi megoldásait méltatja a tanulmány, rávilágítva a regény alaproblematikájára is: az anya-lánya kapcsolatok formáit és jellemző konfliktusait éppúgy átadják a generációk egymásnak, mint a beszédmódot, ahogyan ezekről beszélünk.

Bevezetés

A „nőirodalmat” elemző-bíró irodalomkritika az 1970-es évektől kezdődően foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az írók láthatóbbá, tapinthatóbbá és átélhetőbbé teszik-e az irodalmi szövegekben a pozitív és a negatív érzelmeket.¹ Az írók többsége sajátos feladatának is tekinti azt, hogy megfogalmazzák, mintegy a szöveg felszínére hozzák, azokat az érzelmeket és tapasztalatokat, amelyeket a női életútjuk megtapasztalása során átéltek.² Lindhoff úgy véli, hogy a női szempontokat és diskurzusmódokat is érvényesítő irodalom érdeme az, hogy nyelvi megformáltságában tudatosan törekszik egy olyan nyelvi eszköztár kidolgozására, amely a női befogadói szemszögnek, a női olvasatnak felel meg.³ Bár sztereotipikus állítás, hogy a női életutak és sorsok meghatározó mérföldkövei az érzelmek és az ezekhez kapcsolódó, különböző mélységű átélési szakaszok, mégis fontos, fejt ki Lindhoff, hogy a nőírók ezekről elsősorban a női olvasóközönségnek adjanak pontos láttelepet, nemcsak reflektálva ezáltal a saját női szerepkonstrukciókra, hanem az olvasókat is ösztönözve arra, hogy bekapcsolódjanak a női szerepekről folytatott társadalmi diskurzusba.⁴ Ezért az alkotási folyamatban számukra szinte magától értetődő módon ötvöződik a női írás-, látás- és beszédmód, ami lehetővé teszi, hogy a szöve-

1 Lena LINDHOFF, *Einführung in die feministische Literaturtheorie*, Stuttgart: dtv, 1995.

Jutta OSINSKI, *Einführung in die feministische Literaturwissenschaft*, Berlin: Schmidt, 1998.

2 Franziska SCHÖSSLER, *Gender Studies in der Literaturwissenschaft*, Freiburger Frauen Studien: Zeitschrift für interdisziplinäre Frauenforschung, 2003/12., 187–206.

3 Lena LINDHOFF, *l.m.*

4 *Uo.*

gekben megkonstruált karakterek és érzelmek, az ábrázolt konfliktusok speciálisan nőiként meghatározott társadalmi témákra és problémákra hívják fel a figyelmet.

Ezt szem előtt tartva a nőírók irodalmi alkotásaikban kettős szerepben vannak jelen: érintettként (belső szempont) és megfigyelőként (külső szempont). Szövegeikre egyrészt úgy tekintenek, mint a lázadás eszközeire, mint egy (nyelvi) kísérletre, amelynek segítségével kitörhetnek abból a megbélyegzésből, hogy a nő nyelvhasználat és írás-, illetve beszédmód középpontjában az érzelmek kifejezése áll. Másrészt meg akarják mutatni azt is, hogy a specifikusan nőkhöz társított érzelmek, mint például a fájdalom vagy a félelem ábrázolási technikái sokkal merészebb és összetettebb kifejezési formákat kívánnak meg, mint a már rendelkezésre álló és bevált nyelvi eszközök. Ezekben az irodalmi kísérletekben a nőírók gyakran olyan témákat dolgoznak fel, mint az anyaszerep szimbolikus és szociokulturális változásai vagy az anya-lánya kapcsolatok paradoxonjai. E célkitűzések mögött ott lapul azonban nemcsak az önkifejezés szándéka, adott esetben a sajátosan női tapasztalatok megfogalmazásának a vágya, hanem annak tudatos vállalása is, hogy ezzel esetleg megbélyegzésnek teszik ki magukat.

Ugyanakkor éppen az anya-lánya kapcsolatokat ábrázoló irodalmi alkotások elemzése⁵ mutatták rá, hogy a szimbolikus kapcsolatrendszerek és szimbólumként is értelmezett szerepek (anya, anyaság) ábrázolásában bukkannak fel a nőírók tollából kreatív, metaforikus és nyelvileg erősen összetett megoldások, amelyekkel a nőírók hozzájárulnak új és aktuális szerepmoделlek létrehozásához. Ebben a tekintetben biztató, hogy a szerepekhez tapadó képzeteket interpretáló módon megközelítő női szerzők egyre bátrabban hallatják a hangjukat az európai „női irodalomban”, felvállalva a sztereotip megbélyegzéssel szembeni küzdelmet, és szembenézve azzal, hogy alkotásukat csak egy „női írásnak” fogják tartani a kritikusok. E szerzők és szövegek közül ez a tanulmány Anna Mitgutsch osztrák író első regényére, a *Die Züchtigung*ra koncentrál, aminek megjelenése 1985-ben újra kiváltotta azt a vitát, hogy csak egy újabb, női sorsokat bemutató alkotásról van-e szó, vagy éppen a szöveg nyelvi megformáltságának az újszerűsége a bizonyíték arra, hogy sokkal többről van szó, mint három nőgeneráció problémáinak ismertetéséről. Ez a kontextus azért is érdekes, mert a kialakult vita egy tudományos cikk közzétételére is ösztönözte a szerzőnőt, melyben a „női irodalom” terminus jelentésével foglalkozott.

4

Anna Mitgutsch „női irodalomról” vallott felfogása

A fentebb említett kettős célkövetés (lázas és önkifejezés) problematikáját Mitgutsch sem tagadja, sőt azt állítja, hogy ez okozza azt, hogy az írók teljesítményét is kettős megítélés alá vonják. Az ezekkel kapcsolatos dilemmákról őszintén szólalt meg Anna Mitgutsch a „*Mi az, hogy 'női irodalom'?*” című írásában⁶, amellel, hogy elsődleges célja a „női irodalom” fogalmának a tisztázása volt, miután rá is

5 Renate DERNEDDE, *Mutterschatten – Schattenmütter. Muttergestalten und Mutter-Tochter-Beziehungen in deutschsprachiger Prosa*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1994.

6 Anna MITGUTSCH, *Mi az, hogy „női irodalom”?* Lettre, 1997/tavasz, <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00008/24mitg.htm> [Letöltés dátuma: 2023. 12. 15.]

rásütötték ezt a bélyeget. Valószínűleg azért is született meg ez, a „női irodalom” fogalmára és értelmezési kereteire reflektáló munkája, amely magyarul a *Lettre* 24. számában 1997 tavaszán jelent meg, német nyelven pedig mindössze egy évvel korábban a *Wespennest* 105. számában, mert magának is meg kellett tapasztalnia e kettős elbírálás paradoxonját.

Mitgutsch a reflexiójában kiemeli, hogy a „női irodalom” terminus nem valamilyen szembeállítás vagy szándékolt szembenállást fejez ki a férfírók műveivel szemben, hanem a női szerzők tudatos választására utal, hogy írásaikban megjelenítsék a sajátosan kódolt női szempontjukat. Ennek a célnak a félreértelmezése okán sajnálatos módon erős „negatív konnotációk telepedtek rá” a „női irodalom” fogalmára. Az egyik félreértelmezés nyilván abból adódott, hogy felvetődött a kérdés, másról és máshogyan írnak-e a női szerzők? Ha a „női irodalom” terminust szándékosan csak a régi – de az 1970-es és 1980-as években még újnak és divatosnak számító – értelmében akarjuk szemlélni, akkor a „női irodalom” nem más, mint a „sajátosan női érzésvilágot és érdeklődést tükröző irodalom”, idézi Mitgutsch a német nyelven számos kiadást megért irodalmi szakkifejezések szótárát.⁷ A sajátos női érzésvilágot pedig nagyon is könnyű volt mindig is összekapcsolni olyan jelzőkkel, mint érzelmes, érzelmeiktől túlfűtött vagy érzelem- és élményorientált irodalom. A negatív konnotációt erősítette meg az is, folytatja az érvelést Mitgutsch, hogy a „női önmegtapasztalással” foglalkozó szövegekben éppen a tapasztalati világ kifejezésének nehézségeivel kell megküzdeniük a szerzőknek. A szubjektív kifejezés- és látásmód miatt a női szerzőket ezért azzal is könnyű közvetlenül is megvádolni, hogy az „önértelmezési stratégiáik” önsajnálatba torkollanak, és munkáikban egyáltalán nem vagy alig fedezhetőek fel a magas irodalmi alkotásokra jellemző elemek, mivel a sorokban teljesen összemossák a saját énjüket a szereplőikével.

Ezt az érvelt hangoztatva került a „női irodalom” marginalizált pozícióba, egyfajta „kisebbségi szubkulturális” helyzetbe, állapítja meg Mitgutsch. Ugyanakkor ennek ellenére fontos, szögezi le, hogy a női szerzők vállalják a „tudatos szembenézést a nők helyzetével”, s keressenek olyan nyelvileg kreatív megoldásokat, amelyekkel elbeszélésmódjukban a speciálisan női tapasztalatot általános emberi tapasztalatként írják le, és ezzel egyben mondjanak le arról a szándékukról, hogy elsődlegesen a nőknek írjanak és ezzel együtt arról, hogy csak a női tapasztalat érvényesítésének a szándéka vezérelje őket. Mitgutsch ebben az új, egyetemesen emberi szándékban látja a „sajátosan női irodalom” megújulásának lehetőségét, még abban az esetben is, ha ez azzal a veszéllyel fenyeget, hogy jelzőként elveszhet a *sajátos*. Tanulmányának végkicsengése mindazonáltal reménykeltő: „A női elbeszélés meg tudná valósítani, hogy számításba vegye azt, ami el nem beszélhető, és hogy elutasítsa az egyértelmű megoldásokat, hiszen másképpen hogy is válna láthatóvá, ami el nem mondható.”⁸

Mitgutsch a *Die Züchtigung* című regényében, ami jelen elemzés tárgyát képezi, éppen ennek a célkitűzésnek a megvalósítására tett kísérletet, mint ahogy már az

7 GERO VON WILPERT, *Frauenliteratur* = Uő, szerk., *Sachwörterbuch der Literatur* (Sonderausg. der 8., verb., erw. Auflage), Stuttgart: Kröner, 2013, 279–281.

8 Anna MITGUTSCH, *Mi az, hogy „női irodalom”?*

első regényében is, mégpedig a különleges regénykompozíció, a beszélőváltások és a nyelvhasználatának segítségével, amelynek a középpontjában erős érzelmek kiváltása áll, annak ellenére, hogy a szövegben igen kevés a valódi, a szöveg felszínén is megkonstruált érzelmkifejező eszköz.

Anna Mitgutsch nyelvi konstrukciói

Anna Mitgutsch számára a nyelvnek úgy kell működnie, hogy egyszerre tegye lehetővé bizonyos tapasztalatok tárgyilagos megfogalmazását a külső szemlélő, a hallgató/olvasó számára, de legyen arra is alkalmas, hogy önmagunkkal is létrehozzunk egy egyáltalán nem egzaktásra, hanem a szemléletességre épülő szimbolikus diskurzust, amiben a nyelvet úgy használhatjuk, hogy az a magunk számára érthető és újra átélhető módon adja vissza a tapasztalatainkat. Mások számára azonban csak bizonyos transzformációs technikák alkalmazásával tudjuk a tárgyilagos diskurzus szintjén is közölni a tapasztalatainkat, és a számunkra egyértelmű, szemléletes értelmezési síkokat ezért próbáljuk meg a belső diskurzusunk eszközeinek használatával bonyolult szimbólumokba és hasonlatokba öntve mások számára is kifejezni. Ez azonban semmiképpen nem célravezető technika, mert a közönség nem rendelkezik az egyéni képzelet megalkotta képekkel, így jobban tesszük tehát, ha a szemléletes tárgyilagosságot célozzuk meg.

6 Ezáltal van módunk arra, hogy az individuálisan megalkotott jelentéseket belevigyük a társadalmi jelentések halmazába, és így azok bekerülnek egy közös jelentéstartományba. Mitgutsch nyelvi stratégiája tehát az, hogy a hiteles tapasztalattadás céljából megfossa a nyelvet a szimbólumok többértelműségétől és a hasonlatok különböző interpretációs lehetőségeitől, s ezek helyett kimerítően részletes leírásokat adjon a tapasztalatokról. Ezért is kerüli a hasonlatokat, lebontja a szimbólumokat a legvégső, leegyszerűsített és főként egyértelműsített jelentésig, amelyet sokat ismétel is. Mitgutsch úgy ír, hogy az olvasót egy látszólag érzelemmentes, tárgyilagos, hidegnek ható nyelvi környezetbe helyezi, s igyekszik annak gátat szabni, hogy az olvasó olvasás közben a szöveg felszínére hozza a saját, individuális jelentéseit. Ehelyett Mitgutsch a szavak és mondatok konkrét jelentésével tartja fogva az olvasót, s nem várja el az olvasótól, hogy kitágítsa, azaz újraértelmezze az általa megalkotott szöveget. Az általa használt szavak pontosan azt jelentik, amit denotatív jelentésnek is nevezünk. Mitgutsch a metaforák és szimbólumok megfejtése helyett pont az ellenkezőjét várja el: az olvasónak szó szerint kell értenie a szavait, a mondatait, a kérdéseit és a válaszait. Az ismétlődések – gyakran teljes mondatok, szövegszakaszok vagy jelenetek – is azt a funkciót szolgálják, hogy a jelentés a szó szerinti tartományában maradjon, és az olvasó ne lépjen be a saját asszociációs világába. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a szó szerinti jelentések szubjektív emlékeket váltsanak ki az olvasóból, de a nyelv „jelentést és realitást konstituáló hatalma”⁹ Mitgutschnál továbbra is az egyértelműség, a teljesen egyértelmű jelentések által fog hatni. Ez arra készíti az olvasót, hogy az ő összehasonlításai is egyértelműek és világosak legyenek. Az összehasonlítás elve mentén működik jól a

kimondatlan kérdés is: egybeesik-e az olvasó szubjektív tapasztalata az íróéval, és a szereplők élete az olvasóé is lehetne? Ha igen, akkor kimondottá tud válni a kimondhatatlan is, véli Mitgutsch.

Mitgutsch technikájában minden bizonnyal felfedezhetjük Kristeva (1978) alapelképzelését is a nyelv funkciójáról¹⁰, amit maga Mitgutsch is méltatott fentebbi irodalomtudományi írásában. A szemioticitás (szemiotikusság) és szimbolicitás (szimbolikusság) versengeni szokott a női szerzők munkáiban, és vagy az e kettő között feszülő ellentét, vagy a kettő összefonódása a szemiológiában, azaz a jelen-tésen túl is létezőben teszi olyan érdekessé a szövegeiket.¹¹

Kristeva szerint a nyelv szemiotikus ereje a szavak „materiális hangtestében”, azaz a szó fonetikai-fonotaktikai jellemzőinek hatásában mutatkozik meg a legerősebben. Egészen leegyszerűsítve: fontos az, hogy a szó hangalakja milyen benyomásokat hív elő a befogadóban. Ezt a jelenséget előljáróban is az elemzett mű alapján értelmezzük. Anna Mitgutsch először 1985-ben egy német kiadónál (Claassen Verlag) Hildesheimban megjelent, és azóta számos kiadást megért regénye, a *Die Züchtigung* címadása¹² jól példázza a szavak hangzásvilágának fontosságát. A címadással kapcsolatba hozható német nyelvű ige (*züchtigen*) eredetileg egy jogi szakkifejezés, és testi fenyítést, a büntetés végrehajtását jelenti a nyilvánosság előtt. Szinonimája lehetne a német nyelvben a *'strafen'* (megbüntetni), a *'schlagen'* (megverni), de akár a *'disziplinieren'* (nevelni, megrendszabályozni, megregulázni) is. A modern német nyelvben a címként választott főnév (*Züchtigung*) régies szónak számít, hangzása erőteljes és kemény, magyarrá talán a *'fenyítésre'* fordítható a legjobban.

A nyelv szimbolikussága alatt Kristeva azt érti, hogy annak ellenére, hogy a szimbolikus értelemben vett szavak is hordoznak szociokulturálisan kötött jelentésréteget, a befogadónak, az olvasónak mégis lehetősége van arra, hogy a szavakat egy szimbolikus viszonyítás mentén értelmezze, azaz az egyik szó szimbolikájával jobban azonosuljon, mint egy másikéval. Ekképpen megközelítve azonnal szembeötlik a *Züchtigung*, a *'fenyítés'* szó szimbolikussága, szociokulturális beágyazottsága: a megérdemelt, a kiszabott büntetés végrehajtása, sőt a kiszabása aktusának a következményessége is megjelenik mint mögöttes jelentésmező, hiszen a fenyítés mögött – mindennapi ismereteink alapján – egy elkövetett tett (bűn) megtorlásának jogossága húzódik meg, legalábbis a büntetést kiszabó személy részéről. Hasonló jelentésbeli ekvivalenciát mutat a magyar nyelv *'fenyít'* igéje is: megkezdődik a büntetés végrehajtásának az aktusa, és arra utal, hogy egy személy megbüntetése (bűnhődése) szociokulturálisan indokolható és védhető aktust takar.

Ugyanúgy, mint a német nyelvben a kapcsolódó főnév, azaz a *'fenyítés'* fogalma is több szempontból hordoz szimbolikus jelentést. Egyrészt hordozza az erede-

10 Julia KRISTEVA, *Die Revolution der poetischen Sprache*, Frankfurt am Main: dtv, 1978.

11 Lena LINDHOFF, *I.m.*

12 Ebben a tanulmányban a regény 1993-as kiadását vesszük alapul: Anna MITGUTSCH, *Die Züchtigung*, München: Deutscher Taschenbuchverlag, 1993. A tanulmány szerzője zárójelben, idézőjel alkalmazása nélkül tesz kísérletet a regényből idézett mondatok magyar nyelvre történő lefordítására, mindössze az olvasó segítésére és minden irodalmi műfordítás szándéka nélkül.

ti, a bűnt megbüntető bibliai jelentést, másrészt a Bibliában több helyen is részletezett pedagógiai célzatot takarja, hogy a bűn gondolata még csak meg se születhesen. Ebben a tekintetben a pedagógiai elv az erkölcsösségre, az erkölcsi szabályoknak megfelelő magatartásformák követésének alapvető szabályára utal. Jeremiás könyvében (30, 14) például a 'fenyítés' a büntetés szinonimájaként fordul elő, amit valamely, a bibliai tanításokkal és parancsolatokkal ellentétes cselekedet esetében szabnak ki az elkövetőre, a szabályt megszegőre. A 'fenyítés' azonban mint a nevelés egyik legfontosabb eszköze is meghatározásra kerül, például Pál második levelében Timóteushoz (2Tim 3,16), mégpedig olyan értelemben, hogy a fenyítés a megjavítás, visszaterelés a jó útra, a büntetés módjának ismerete által való visszatartás a rossztól. A *Züchtigung* szót, ami a regény címe is egyben, ilyenformán nem újrakonstruálja vagy újraszimbolizálja Mitgustsch, hanem a címválasztásban megadja az olvasónak a lehetőséget arra, hogy a két szimbolikus asszociáció egyikét vagy mindkettőjét, esetleg kiegészülve akár a jogi szakszó szociokulturális jelentésével, előhívja, de írásán keresztül új szimbolikus jelentést nem hoz létre. A szemiotológiát, tehát a nyelv hangzó és jelentésvilágának, a hangalak általi és a szimbolikus jelentéstartományának az összekapcsolódását az hozza létre, véli Kristeva a „*Die Revolution der poetischen Sprache*” című írásában¹³, hogy összefüggéseket keresünk a kettő között. Ebben az értelemben a *Züchtigung* szó kemény hangzása felidézheti a büntetés keménységét is.

8

Kristevát, mint erre fentebb is utaltunk, Migustsch az említett irodalomtudományi vonatkozású írásában többször is idézi. Ezért sem lehet pusztá véletlen, hogy a *Die Züchtigung* című regényének olvasásakor egyre erősebben elevenedik meg a technikai párhuzam a két szerző között. Kristeva azt mondja, hogy a jelentések rendszere úgy teljesedik ki, hogy a szemiotitás és szimbolicitás egymásba fonódik, s a nyelv végsősoron a valódi funkcióját, a többértelműséggel átszőtt „háló” egyértelműsödését abban valósítja meg, hogy a valóságos hangzó és az elgondolt, fiktív jelentések összefonódnak egy nagyobb egységgé, és egyesülnek a szemiotológiában. Egyedül ez ad lehetőséget a jelentések kitégítésére, egyénivé tételére, a jelentésekre vonatkozó tapasztalatok összevetése révén.

Ahogy kimondjuk a kulcsszót (*Züchtigung*, *fenyítés*), érezzük annak ütegekhez hasonló ritmusát, s ez máris érzelmeket vált ki az olvasóból, és megindítja az emlékek sorát. Az érzelmekiváltás folyamata folytatódik a szimbolikus jelentés felidézésével, aminek eredményeképpen felerősödik a negatív emóció a fenyítéssel szemben. Ez a folyamat Kristeva fogalomrendszerében a következő módon írható le: a szemiotikus azáltal éri el célját, hogy áthatja a szimbolikusot, a szimbolikus pedig egységet alkot a szemiotikussal, és a kettő egybeforrva átlépi a szemiotikus és a szimbolikus által meghatározott rend határait, s az eddig kiszorított individuális jelentéselemeket is aktiválja, mintegy beemelve azokat az individuum saját szimbolikus rendjébe. Leegyszerűsítve ez azt jelenti, hogy a saját, individuális jelentéskonstrukcióink is bekerülnek az asszociációk közé, amiket példának okáért a cím, a *Die Züchtigung* kivált, s igen nagy a valószínűsége, hogy a félelem lesz az az emóció, ami az individuális és a szociokulturális szinten is erősen aktiválódik.

13 Julia KRISTEVA, *l.m.*

A *Die Züchtigung* nyelvezete

A könyv első kiadása, mint fentebb említettük, 1985-ben jelent meg, és ezzel az első művével a szerző váratlanul sikeres és ismert lett, annak ellenére, hogy a legelső kritikák a „nőirodalomba” sorolták be. A *Die Züchtigung* képletesen szólva nyelvi megformáltságát tekintve szenzációt keltett a kritikusok körében, akik dicsérték a szerző látszólagos tárgyilagosságát, érzelemmentes nyelvhasználatát egy olyan „női témában”, mint az anya-lánya kapcsolat. Csak jóval később derült ki sokak számára, hogy a mű a gyermekbántalmazás és a félelem témáját úgy dolgozza fel, hogy közben az olvasóból a legmélyebb érzelmeket tudja kiváltani, érintve a lánynevelés kérdését is.

Témaválasztásban tehát egy sajátosan női szempontú műről van szó, amely valóban szervesen beépül az anya-lánya kapcsolat irodalmi feldolgozásainak sorába, ugyanakkor azt a társadalmi és családpedagógiai kérdést is erősen feszegeti, hogy folytatódik-e az anyák sorsa a lányaikéban, akar és tud-e új életet kezdeni a következő generáció. Emiatt is került a szerző a már fentebb említett paradox helyzetbe: először csak úgy kezelték az írását, mint egy női életrsört bemutató regényt, amelynek elbeszélői fonalát a szövegbeni ismétlődések miatt teljesen érdektelennek és unalmasnak találták sokan. Mitgutsch nyelviségének a tüzetesebb elemzése rávilágított, hogy ennél sokkal többről van szó a regényben: anyák és lányok generációinak egymástól való eltávolodásától és újra egymásra találásáról, amit csakis a nők közötti megértés újraértelmezése tehet lehetővé, és ennek a megértési folyamatnak a tudatosítása a regényben szereplő három generációban éppen olyan fontos küldetés, mint az olvasókban.¹⁴

A történet középpontjában Marie és Vera, anya és lánya állnak, kiegészülve Vera tizenkét éves lányával, aki a regény első mondatában megkérdezi anyjától, hogy ő is olyan-e, mint az anyja egykoron: *„War deine Mutter so wie du, fragt meine zwölfjährige Tochter, während sie sich an die Badezimmertür lehnt und mich beim Kammen betrachtet.”*¹⁵ (A te anyád is olyan volt, mint te? – szegezi nekem a kérdést a 12 éves lányom, miközben a fürdőszobaajtónak támaszkodva engem figyel fésülködés közben.) Ez az egyszerű szerkezetű, eldöntendő kérdés indítja meg az anya szembenézésének folyamatát saját és édesanyjának, illetve lányának a sorsával. Emiatt is kapnak nagy szerepet a szövegben a múlt, a jelen és a jövő idejű igei formák, mert szinte csak ezek jelzik az olvasónak, mikor melyik nőgeneráció sorsa a beszédtema, és végeredményben azt is, hogy ki beszél és kiről, ki van a narrátor szerepében és a ki az elbeszélés tárgya. Ez is jelzi, hogy a három generáció sorsa a három nőalak sorsán keresztül időben ugyan teljesen eltér egymástól, végtére azonban teljesen egybe is mosódik, és ennek a későbbiekben még nagy jelentősége lesz a mondanivaló szempontjából.

Marie szeretetlenül, testi-lelki fenytések közepette nő fel egy felső-ausztriai faluban, itt neveli lányát, Verát is. Marie éppúgy, mint az anyja, szenved és boldog-

14 Kirstin TEUCHTMANN, *Über die Faszination des Unsagbaren. Anna Mitgutsch – eine Monographie*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003.

15 Anna MITGUTSCH, *Die Züchtigung*, 5.

tan a patriarchális faluközösségben, akinek az otthon négy fala között is mindenben alá kell rendelődnie a férje akaratának, aki feleségét nemcsak a nyilvánosság előtt alázza meg számtalanszor, hanem a gyerekei előtt is. Marie-t anyja (férje egyetértésével és biztatásával) folyamatosan bántalmazza, brutálisan szidalmazza és ájultra ütlegeli, mintegy szeretete jeléül fenyítéssel neveli. Marie ugyanezt a nevelési módszert alkalmazza a saját lányának, Verának „rendes és szótfogadó lányává” való nevelésében, és mindennaposá teszi a fenyítéseket a lánya életében is. Verának úgy sikerül kitörnie a borzalmak közül, hogy férjhez megy, és a városba költözik. A férjével eltöltött közös évek alatt azonban ő is éppen olyan fokú szeretethiányban részesül, mint a falusi környezetben élő anyja. Városi nőként is szenved a szabadsághiányban, de nem ismeri fel, hogy sorsában anyja sorsa ismétlődik meg. Ehelyett valami mást ismer fel: az a helyes, ha ő is fenyítéssel fogja nevelni a lányát, aki ennek ellenére vette a bátorságot és feltette a regény eldöntendő kérdését, mint ahogyan az ő anyja tette vele, és anyjával az anyja, hiszen azt szeretné, ha lánya jobbá válna és jobb sorsot élhessen, mint ő maga. Világos lesz számára, hogy ezt csak úgy érheti el, ha a saját, egyszerre gyűlölt és szeretett anyjának a szerepébe bújik. De azt is fel kell ismernie, hogy az anyja ezáltal az ő szerepében és őbenne él tovább, minden nap vele van, mintha figyelné őt, és Vera az ő mondatait ismétleti rendre. A bántalmazó anya minden egyes napját uralja, holott már tizenhat éve eltemette. Ezáltal Vera élete kettős szorításban telik: az őt ért fizikai és lelki sérüléseket egyrészt továbbadja lányának, ahogyan anyja is neki, másrészt folytatja az anyja életét, hiszen pont úgy gondolkodik és cselekszik, mint az anyja. Ez felfokozott félelem-rohamokat vált ki belőle: újra átéli a verésektől való félelmét, közben félelemtől reszkető kézzel ütlegeli a saját kislányát, és maga előtt látja, amint az anyját verte félholtra az anyja. Ahogyan ez pereg a szeme előtt, ráeszmél, hogy mindenekelőtt önmagától fél a legjobban, hogy képes folytatni az anyja életét, s a lányától is elvárja, hogy folytassa az övét.

Anyák és lányaik képtelenek tehát változtatni az életükön, mert érzéseiket és tetteiket megbénítják a rájuk mért fenyítések, és csak a félelem maradt meg számukra, mint az egyetlen lehetséges érzés, amire még képesek. A félelem, az erőszak leírásának a regénybeli szerepével, nyelvi és stilisztikai funkciójával több elemzés is foglalkozott¹⁶, amelyekre az alábbiakban ez a tanulmány is hivatkozik.

A fenyítések részletezése, a félelem különböző fázisainak és a fenyítések okozta fájdalom átélésének az egymásba való átszőődései adják meg a regény egyik különlegesnek mondható szerkesztési elvét. Az olvasó pedig a fenyítések kimeríthetetlen eszköztárának megismerése közben egyre tágabbra nyitott szemmel veszi észre, hogy a megfenyítések leírásai technikái ugyan uralják a szöveget, de sokkal fontosabb funkciójuk is van, mint az elrettentés vagy a megbotránkoztatás. E funkció felismertetéséhez a szerző egy jól bevált elbeszélői formát használ: zárt elbeszé-

16 Kirstin TEUCHTMANN, *I.m.* Renate DERNEDDE, *Mutterschatten – Schattenmütter. Muttergestalten und Mutter-Tochter-Beziehungen in deutschsprachiger Prosa*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1994. Renate CORNEJO, „Im Namen des Gesetzes, der Vernunft und der Angst”. *Zum feministischen Postulat einer Ich-in-Beziehung in Anna Mitgutschs Roman Die Züchtigung = Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis*, Nr. 13, 2008, 85–100.

lői keretben halljuk Marie történetét, ami Vera hangján szólal meg. Az egyes szám első személyű elbeszélő, Vera története van a középpontban, és részben rajta keresztül elevenedik meg Marie története is, mint történet a történetben. Marie és Vera alakja annyira eggyé válik, hogy néha nehéz eldönteni, ki beszél és kihez. Életük egymás életének a folytatása, és valójában nincs is annak jelentősége, hogy az anya beszél a lánya megfenyítéseiről vagy a lány az anyáéiról. Ebből a keretből egyszer sem lép ki a történet, s ezért két, egymást ismétlő, kronologikusan elbeszél „életrajzban” rekonstruálódnak a generációk életútjai, amelyekben kereszteződnek a megélt félelmek is.

A két főszereplő, anya (Marie) és lánya (Vera) gyermekkora és nővé érése párhuzamosan fut előttünk, retrospektív rajzolatban. Az események ismétlődnek, bár elválasztja őket az idő: Marie sorsa az 1920-as és 1940-es évek közötti időszakról, míg Vera az 1950 és 1960 közötti évekről szól. Vera életét én-elbeszélés formájában ismerjük meg, Marie élete pedig két sík váltakozásában bontakozik ki előttünk. Egyrészt Vera élettörténetébe beleágyazottan, másrészt Marie egyes szám harmadik személyben beszél az olvasóhoz, Marie emlékein keresztül. De vannak olyan szöveghelyek is, ahol Marie jelenik meg egyes szám első személyben, és az ő történetébe ágyazottan szólal meg a lánya, Vera. Dervedde ezt a szerkesztési elvet alteráló (zavart okozó) szövegalkotásnak nevezi, aminek az a funkciója, hogy előkészítse azt, hogy Vera Marie alteregójaként is megformálódik: „Az elbeszélői szituációk gyakori váltakozásai lehetővé teszik a hirtelen váltásokat az idősíkok között is, amelyekben az anya és a lány identitása mint elbeszélő és elbeszélő én tudnak váltakozni.”¹⁷

Marie én-elbeszélőként mindig tárgyilagosra fogottan és mereven szerkesztett mondatokban szólal meg, s ilyenkor a szöveg felszínén nem vagy alig jelennek meg érzelmeket kifejező nyelvi eszközök. Ezzel szemben Vera megszólalásai kevésbé kötött visszaemlékezések, amelyek több érzelmi szempontot járnak körbe, például az anya szeretetét és gyűlöletét. Vera figurájában integrálódik három női sors, akiknek életét olyan szorosan fonja össze a félelem hálója, hogy az olvasó joggal hiheti: a női sorsok generációról generációra való ismétlődésében megállt az idő, s így csak egy egyetemes női sors létezik, ami az anyától való függőség megélésének és a tőle való függetlenedési kísérletek paradoxonában bontakozik ki.

Aberkane intergenerációs, azaz generációkon átívelő problémaként elemzi Mitgutsch regényében a lányok nevelésében alkalmazott fenyítési módszereket.¹⁸ Ez a szövegben nem pusztán a szókinccs erőteljes voltában, sőt helyenként iszonyatot keltő brutalitásában ragadható meg, hanem abban is, hogy generációról generációra az anyai szeretet mögé rejtőzve fejti ki lélekromboló hatását. Ez határozza meg ugyanis azt, hogy a megfenyítésekről ki és hogyan beszél a szövegben. Mind Marie, mind Vera másképpen verbalizálják ezeket a jeleneteket. Marie naturalisztikusan mondja el a fenyítések lefolyását, aprólékosan leírva a fenyítőeszközök kiné-

17 Renate DERNEDDE, *l.m.*, 124.

18 Ali ABERKANE, *Von Mutter zu Tochter: Die Körperstrafe als intergeneracionales Phänomen in Anna Mitgutschs Roman Die Züchtigung*. Aleph. Langues, médias et sociétés, 2020/3., 117–130.

zetét is. Vera monológjaiban inkább a fenyítések okozta sebek és fájdalmak kerülnek részletes bemutatásra.

Ez a különbség motiválta Teuchtmann, hogy alaposabban rávilágítson a két főszereplő visszaemlékezéseit strukturáló különbségekre is.¹⁹ Igaz ugyan, hogy mindketten a saját anyjuk identitásának megértésével küzdenek, és önmagukat is anyjuk identitásán keresztül próbálják meg értelmezni, egyikük a „jó, az elképzelt, a nem létező”, másikuk a „gonosz, a bántalmazó, a gyűlöletes” anya fogalmán keresztül alkotja meg a visszaemlékezések során a saját anya-fogalmát és vele együtt azt az „anya-nyelvet”, ahogyan a két anyatípus beszél. Beszédmódjuk abban tér el egymástól, ahogyan az anyai hatalmukat a lányaik felett gyakorolják. Marie anyja imperatívuszokban beszél, és csak negatív jelzőkkel illeti őt. Vera anyja, Marie szükségét érzi, hogy kimondja: azért nem beszél a lányához, mert arra sem tartja méltónak, hogy szóljon hozzá. A hallgatása tehát egy újabb félelmetes büntetés. Vera sem beszél szívesen a saját lányával, mivel tudja, hogy ő csak megismételni tudná anyjának és nagymamájának a büntető szándékú szavait.

A szó megvonása, a hallgatás mint fenyítőeszköz akkor válik fajsúlyossá, amikor a lányok elindulnak a nővé válás útján. Ezért felvetődik a kérdés, hogy a sorozatos megfenyítéseknek és a hallgatásnak, illetve az elhallgattatásnak milyen hatása van a nők testükhöz való viszonyulására és a társadalmilag kötött anyaszerep azon elemére, ami az anyákat azzal a hatalommal ruházza fel, hogy ellenőrzést gyakoroljanak lányaik teste felett. Cornejo a következő gondolatmenettel foglalja össze ezt a problémát: a női én- és testkép dilemmájának ábrázolásával, ami a regényben az ambivalens anya-lánya kapcsolat példáján keresztül jelenik meg, jól szemlélteti Mitgutsch, hogyan örökítődnek át a női testtel és a nőiséggel szembeni ellenséges érzelmek és nevelési elvek következményei generációkon át.²⁰ Az ezekkel kapcsolatos félelmeket és negatív megéleléseket a nők nemcsak átadják egymásnak, hanem táplálják is egymásban, főleg akkor, ha kisiklott anya-lánya kapcsolatokról van szó, és ebből származik az a paradoxon, hogy a negatív tapasztalatok vagy az azoktól való félelem egyszerre bizonyul építőnek és gátlónak a női én- és testkép szempontjából.

Az anyák és lányaik között kapcsolatot az irodalomban és különösen a feminista irodalomtudományokban többen is elemezték, igencsak különböző szempontok alapján.²¹ Az anya alakját általában a női identitás forrásának szokás tekinteni, és az anyákkal szemben támasztott egyik legfontosabb elvárás is az, hogy átörökítsék a női szerepeket. A fentebb már többször is emlegetett többletfunkciója a tanulmányban elemzett regénynek éppen az, hogy Mitgutsch határozottan leszámol ezzel a sztereotípiával, és a lányokat arra biztatja, hogy ne értelmezzék a kötelességüknek, hogy anyjuk életét folytassák. Ezért is lényeges a nyitójelenetben feltett

19 Kirstin TEUCHTMANN, *l.m.*

20 Renate CORNEJO, *l.m.*, 90.

21 Elisabeth BADINTER, *Die Mutterliebe. Geschichte eines Gefühls vom 17. Jahrhundert bis heute*, München: dtv, 1998. Katharina AULLS, *Verbunden und gebunden. Mutter-Tochter-Beziehungen in sechs Romanen der 70er und 80er Jahre*, Frankfurt am Main: Fischer, 1993. Renate DERNEDDE, *l.m.*

kérdés, és nem véletlen az sem, hogy Vera a tükörben figyeli magát, és a lánya is a tükörben nézi őt, amikor azt mondja: „*Ich in meiner Mutter, meine Mutter in mir.*”²² (Én benne vagyok anyámban, anyám pedig bennem van.)

Ebből a szempontból a *Die Züchtigung* című regény is besorolható az anya-lánya kapcsolatot elemző irodalmi alkotások közé, amelyet Mitgutsch a fenytésen mint nevelési folyamaton keresztül szemléli. Itt kap különleges hangsúlyt a címben szereplő „die” határozott névelő. A rendszeres büntetésekbe torkolló nevelési módszer az anya-lánya kapcsolat sajátossága, tehát a szerepekhez hasonlóan átörökített. Az anyák sorsa kötelezően ismétlődik a lányokéban, az anya külső és belső képe teljesen összeolvad az énképükkel. A szerepek automatikus átörökítésének egyik félelmetes eszköze a fenytés. Ha a lány el akar határolódni az anyjától, elveszítheti önmagát, pontosabban a szerepbiztonságát. Ezért van Marie-nak és Verának a lány-szerepben szoros kötődése az anyjához, még az elszenvedett fenytésre épülő lánynevelési módszer ellenére is, hiszen az anyák feladata, hogy beláttassák a lányaikkal, szeretik őket, jobbat akarnak nekik, s verés ezt a célt szolgálja. Az anyák döntése, hogy a fenytés milyen formájával mutatják ki szeretetüket, s azzal, hogy nem engedik saját identitással rendelkező nővé válni a lányaikat, szintén a szeretetüket bizonyítják, hiszen csak így tudják megvédeni a lányaikat a nőként rájuk váró fájdalomtól, kudarcoktól és bántalmazásoktól.

Mitgutsch a fenti gondolatokkal tabukat döntögetett, és olyan összefüggésekre mutatott rá, amelyekkel korábban nem foglalkoztak a kortársai. Újraértelmezte a regényben a kulcsszerepet játszó motívumot is, a félelmet. Marie a lány-szerepben nem a tényleges veréstől és a verés által okozott fájdalomtól fél, hanem attól, hogy milyen lesz az élete, ha nem az anyja által megkövetelt fejlődési utat választja az identitáskeresés útján. Ez azt jelenti, hogy fél egy saját maga elképzelt identitásba való belépéstől. A női szerepek átörökítése tehát magával vonja a félelmek áthagyományozódását is. De magát a fenytést is interpretálhatjuk a Mitgutsch által javasolt tabutörő szándékkal is! Az anya, akit a férje módszeresen megfenytett a szabadságvágya miatt, azért, hogy a lányának a testét senki se fenytthesse meg hasonló módon, inkább maga veszi át a megfenytő szerepét. Fenyt a lánya testét, hogy az ne váljon nőiessé, hogy a verésektől megtörve visszaforduljanak a maguknak utat törő nőies ívek, amelyek felkeltenék a férfiak figyelmét. Marie anyja azonban azt is megtanítja a lányával a fenytések által, hogy meggyűljön a saját testét és féljen tőle, mert ezzel megint csak megvédeni gondolja a lányát a férfiak okozta csalódásoktól. A lánynak félnie kell tehát a saját testének reakcióitól, mert az tisztátalan, és ahogyan a jóságot is csak az anya által gyakorolt verésektől remélheti, a tisztaságot is csak az anyai kéz adhatja meg: Marie-t mindig az anyja mosdatja, Verát is csak az anyja (Marie) mosdathatja meg. Ami a testhez kapcsolódik, az bűnös dolog, s büntetést érdemel.

A fenytő anya és a megfenytett lány azonban hasonló félelmekkel küzdenek. A félelemoldás eszköze pedig a büntetésvárás mozzanata. Fenyegetés, szeretetmegvonás, megalázás, megvetés, kigúnyolás, szidás, megszegyenítés és mindenekelőtt a testi fenytések szinte kimeríthetetlen repertoárja (a fej falbaverése, a derék-

²² Anna MITGUTSCH, *Die Züchtigung*, 9.

tágra kimért rúgások, fojtogatás és ételmegvonás) azt szolgálja, hogy az olvasó rádöbbenjen: a fenyítés természetes, rutinszerű és célja, hogy az anya megvédje a lányát valami később bekövetkező rossztól. Az anya szeretetből cselekszik tehát. Marie-nak és Verának ily módon a bántalmazás a szeretet szimbólumává válik, olyan anyyra erősen, hogy esetenként anyja halála után Vera a saját fejét is képes a falba verni.

A fenyítés tehát a regény központi beszéd- és cselekményaktusa, amelyben az anyanyelv nem a hagyományosan értelmezett szeretet és gyengédség kifejezésének az eszköze, hanem egy másik beszéd- és látásmód alapvető megnyilvánulási formája, a brutalitásé. A szóbeli és fizikai bántalmazásnak ezért Mitgutsch szövegében nemcsak két nyelvi szintje van, egy objektív (pl. a fenyítés egyik eszközének, a szöges ostornak a konkrét leírása) és egy szubjektív (a megfenyített gyermek visszajára fordított érzése, t.i. ő a felelős anyja verés utáni kimerültségéért), hanem egy harmadik is, ami a fenyítést egy további szimbolikus szereppel ruházza fel. Ezért is szerepelnek a regényben a különböző fenyítés-tartományok érzékeltetésére különböző szavak. Az ún. származtatott alakok, amelyek a *Züchtigung* szóra vezethetők vissza, azt fejezik ki, hogy Marie vagy Vera nem elég jók, sőt rosszak, amiért fenyítésre szorulnak. A megfenyítés a megjavulásuk eszköze, aminek anyjuk birtokában van. Az olyan szinonimák, mint a verés, a megkorbácsolás vagy a megtaposás a fizikai büntetést helyezik előtérbe, míg a verbális bántalmazás kifejezései a lelki fenyítés gyűjtőfogalmaként az anya nevelő szándékú, de szidalmazó kijelentéseit reprezentálják.

14 Megfigyelhető a szövegben, hogy a 'fenyítés' kifejezés akkor kerül előtérbe, ha a szerző közvetlen asszociatív kapcsolatot akar létrehozni a fentebb említett bibliai magyarázattal. Ez a szóhasználat utal a fenyítés tágabban értelmezett nőnevelési kontextusára is, amelyre Mitgutsch a szövegben szintén újszerű nézőpontból reflektál. Az anya megtapasztalván a férje brutalitását félti a lányát, és inkább ő maga végzi el a fenyítés rituáléját. A lány így lesz „*einziger Besitz der Mutter*”²³ (az anyja egyetlen tulajdona), s nem lesz kiszolgáltatva az apjának. A lányok megfenyítése tehát az anyai szerep tartozéka, az anya pozíciójának a legitimálására szolgál, s így természetes érvként fog tudni hatni, s a lányoknak is rá kell döbenniük, hogy valójában ők képezik minden anyai sajnálat és szeretet egyetlen tárgyát. Ezt támasztja alá a következő, a regényben gyakran megismételt mondat is: „*Sie liebte mich auch, wenn sie mich schlug.*”²⁴ (Akkor is szeretett, amikor vert.)

Ennek a mondatnak a megértése az igazi oka annak, hogy Marie és Vera nem tud különbözni az anyjától, és anyaként ugyanúgy kudarcot vallanak mindketten: az anyai viselkedésminták ismétlődése előre gyártott szerepmódot takar, amiből nincs kiút: „*Meine Mutter hat mich eingeholt, ich habe mich eingeholt, wir haben uns eingeholt.*”²⁵ (Anyám utolért, én utolértem magam, utolértük egymást.)

23 Uo., 89.

24 Uo., 136.

25 Uo., 213.

A megállapítás, hogy *„Das Schicksal der Mütter setzt sich in den Töchtern fort”*²⁶ (az anyák sorsa a lányokéban folytatódik), ami a regény elején olvasható, a 246. oldalon nyeri el tragikus értelmét, a lányok azért félnek az anyuktól, mert folytatni kell az életüket: *„Sie hat sich in mich verwandelt, sie hat mich geschaffen und ist in mich hineingeschlüpft, als ich gestorben bin vor sechzehn Jahren, als sie mich totgeschlagen hat vor dreißig Jahren, hat sie meinen Körper genommen, hat sie meine Gedanken an sich gerissen, hat sie meine Gefühle usurpiert.”*²⁷ (Ő én lettem, ő teremtett engem és belém költözött, amikor tizenhat évvel ezelőtt meghaltam, amikor harminc évvel ezelőtt agyonvert, elvette a testem, magához vette a gondolataimat, elbitorolta az érzéseimet.)

Ebből az egy idézetből is kiderül, hogy Marie-t és Verát nemcsak a rendszeres fizikai és érzelmi megaláztatások tették tönkre, hanem a saját anyuktól való félelem is. Marie akkor félt a legjobban az anyjától, ha testi fenytésre átadta ők az apjának, hiszen az apa nem töltötte be a szimbolikus büntetőeszköz szerepét, hanem csak „az anya meghosszabbított karja” volt, aki végrehajtotta a „megérdemelt büntetést”, ha az anya már belefáradt a verésbe: *„Es ist kein Wort gefallen. Alle lassen die Gabel sinken und schauen mit einer Mischung aus Schadenfreude und Entsetzen, wie der Lederriemen auf ihre nackten Schenkel, Waden, Arme heruntersaust, wieder und wieder, bis sie mit dem Kopf auf die Herdkante aufschlägt und hinfällt [...] Es ist nicht das erste Mal, dass sie dem Vater zu Züchtigung übergeben wird. Er schlägt selten mit der bloßen Hand zu, seine Schläge hinterlassen immer Spuren, Nasenbluten, blutunterlaufene Flecken, geschwollene blaue Augen, manchmal einen wackelnden Zahn.”*²⁸ (Egy szó sem hangzott el. Mindannyian leteszik a villájukat, a káröröm és a rémület keverékével figyelik, ahogy a bőrszj lecsap a csupas combjára, vádlijára és karjára, újra meg újra, egészen amíg a fejét a tűzhely szélébe bele nem üti és összeesik [...]. Nem ez az első alkalom, hogy fenytésre az apjának adják át. Ritkán ütlegel pusztá kézzel, az ütései mindig nyomot hagynak maguk után, orrvérzés, vérekes foltok, duzzadt kék szemek, néha egy-egy meglazult fog.)

Az apai fenytések okát a gyermek Marie hosszú ideig nem tudja felfogni, mert az apja az ütlegelés közepette sosem beszél hozzá, míg a bántalmazó anya a bántalmazás egyik fő rituális elemévé teszi, hogy a tettet szavak is kísérik: verés jár a templomban való kuncogásért, a kistestvér eleséséért, a tej kifutásáért és a hajába beköltözött tetvekért. Az anyai argumentáció egyértelműsíti Marie-ban: rossz gyerek, aki csak büntetést érdemel. A sorozatos verések rituáléját először az a jelenet szakítja meg, amikor először kíséri meg a félelmét átváltoztatni, kivetíteni másra, és agyon akarja verni a babáját. Ebben a jelenetben a gyermek szinte szó szerint idézi fel az anya argumentumait a módszeres fenytésekre.

Anna Mitgutsch írásában két elem mozgatja tehát sorról sorra előre az egész szöveget. Egyrészt a fenytés-jelenetek kimerítő részletezése, másrészt az egyre növekvő félelem-leírások. Így válik a regényben a nyelv szimbolikusan is a fenytés eszközévé, és nem csak az a szerepe, hogy általa fogalmazódjanak meg a szidalma-

26 Uo., 10.

27 Uo., 246.

28 Uo., 19.

zások és az ütlegelést megindokló, pontosabban igazolni akaró argumentumok. A „mérgező tüskékkel ellátott szavak” („*Worte mit giftigen Widerhaken*”²⁹) hol előkészítik a fenytést ábrázoló jeleneteket, hol lezárják azokat, mintegy keretet adva a fenytés rítusának. Ezáltal egybefüggő erőszakfolyamok tárulnak fel az olvasó előtt, amelyeknek keretszövegei gyakran szó szerint ismétlődnek, s végül Marie és Vera alakja összeforr, eggyé válik, s az anya és a gyermek által megismételt, a fenytéseket igazoló szövegrészek teljesen egybefolynak, hogy elhangozhasson a szöveget meghatározó mondat: „*Wer sein Kind liebt, der züchtigt es.*”³⁰ (Aki a gyermekét szereti, fenytí.)

Ezzel zárul be az anya és a lánya közötti kapcsolat ábrázolásának kerete. Szembeötlően hatásos e mondat intertextuális vonatkozása: a Példabeszédekben ugyanis ez áll: „Ne sajnáld megfenytieni a gyermeket, nem hal bele, ha megvered bottal” (Péld 6, 23). Pár sorral lejjebb a magyarázat is hasonló: a fenytést nem alkalmaszó szülő nem is szereti gyermekét, mert nem tanítja meg arra, hogy a bűnért büntetés jár (Péld 13, 24). E vissza-visszatérő argumentum valósítja meg a szövegben azt is, hogy megválaszolható legyen a kimondatlan kérdés: miben különbözik a három generáció által elszenvedett bántalmazások sora egymástól? Az egyes bántalmazást leíró jelenetek végén az anya gyakran eleveníti fel saját életének mozzanatait, ami szintén ütlegelések sorozatából állt. Marie erről azt gondolja, hogy milyen rettenetes és örömtelen élete volt az anyjának, s a kislány az anyjával együtt sír bánatában, hogy anyját senki se szerette, és mindenki csak igazságtalanul bántotta, elrabolva a gyerekkorát, a fiatalágát és a boldogsághoz való jogát. Ezekben a pillanatokban Marie nem kételkedik anyja igazában, és egyszer sem tételezi fel, hogy vele is azért bánik hasonlóan, mert nem szereti. Mitgutsch pont az ellenkezője mellett érvel: Marie nem teremtett összefüggést a nagyapja szöges derékszíja és anyja seprűnyele között, sőt az igazság-igazságtalanság argumentuma alapján még el is választotta egymástól a kettőt: „*Es wäre mir nie in den Sinn gekommen, eine Verbindung herzustellen, (...) zwischen den brutalen, ungerechten Schlägen, die sie ertagen hatte, und den gerechten Züchtigungen, die sie mir erteilen musste, auf dass ein ordentlicher Mensch aus mir werde.*”³¹ (Sohasem jutott volna az eszembe, hogy kapcsolatot keressek (...) a brutális, igazságtalan verések között, amelyeket ő szenvedett el, és az igazságos fenytések között, amelyeket neki nekem meg kellett adnia ahhoz, hogy jó ember váljon belőlem.)

16

Összefoglalás

A szöveg felszínén tehát egy, a fizikai és lelki terrort plasztikusan és lassan hömpölyögve ábrázoló nyelviség bontakozik ki, amelyben megállni látszik az idő, és amelyben a generációk élete minden változás nélkül folytatódik tovább egymásban. Erre felfigyelve értjük meg, hogy az az igazán félelmetes, hogy tudjuk: ezen

29 Uo., 209.

30 Uo., 19.

31 Uo., 17.

változtatni kellene, de nem tudunk változtatni, mert a félelem többretegűen szimbolikus okát a maga mélységében soha nem lehetünk képesek megérteni és feldolgozni.³² A félelem oka lehet a női életutak megváltoztathatatlanságától való félelem, de a változástól való félelem is, mert akkor az anyának való megfelelésre és alávetettségre szocializált lányoknak ki kellene törniük a mintakép-anya sztereotípiájából, és a szófogadás, a büntetés jogosságának belátása helyett saját példaképet kellene felépíteniük a következő generáció számára, ahol már ők maguk lesznek az anyaszerepben. A testi fenytést leíró jelenetekben koppannak a szavak, mint a fenytőeszközök által okozott tompa puffanások, a gyermek sikolyai olyan erősek, mint a fenytőpálca csattanásai. Mindkettő húsba vág, és ebben a tekintetben Mitgutsch tökéletesen megvalósítja a Kristeva által számonkért szemiológikusságot, midőn: „*Ich habe an ein Tabu gerührt, wir sind eine Nation geschlagener Kinder.*”³³ (Hozzányúltam egy tabuhoz, mi az ütlegelt gyerekek nemzete vagyunk.) A múlttal való leszámolás igénye és a hagyományosan értelmezett nőirodalomból való kitörés vágya motiválta a szerzőt a *Die Züchtigung* megírására. Nyelvezete új lendületet adott a nőirodalom újraértelmezéséhez. A regény ereje, hangoztatták a méltatói, abban van, hogy tárgyilagos, szókimondó és mindenekelőtt „húsbavágó”. Mitgutsch előtt a gyermekbántalmazás tabutémának számított, amelynek kontextusában új megvilágításba tudta helyezni az anya-lánya kapcsolatot is.

Irodalom

- ABERKANE, Ali, *Von Mutter zu Tochter: Die Körperstrafe als intergenerationales Phänomen in Anna Mitgutschs Roman Die Züchtigung*. Aleph. Langues, médias et sociétés, 2020/3., 117–130.
- AULLS, Katharina, *Verbunden und gebunden. Mutter-Tochter-Beziehungen in sechs Romanen der 70er und 80er Jahre*, Frankfurt am Main: Fischer, 1993.
- BADINTER, Elisabeth, *Die Mutterliebe. Geschichte eines Gefühls vom 17. Jahrhundert bis heute*, München: dtv, 1998.
- CORNEJO, Renate, „*Im Namen des Gesetzes, der Vernunft und der Angst*”. *Zum feministischen Postulat einer Ich-in-Beziehung in Anna Mitgutschs Roman Die Züchtigung = Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis*, Nr. 13, 2008, 85–100.
- DERNEDDE, Renate, *Mutterschatten – Schattenmütter. Muttergestalten und Mutter-Tochter-Beziehungen in deutschsprachiger Prosa*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1994.
- KRISTEVA, Julia, *Die Revolution der poetischen Sprache*, Frankfurt am Main: dtv, 1978.
- LINDHOFF, Lena, *Einführung in die feministische Literaturtheorie*, Stuttgart: dtv, 1995.
- MITGUTSCH, Anna, *Die Züchtigung*, München: Deutscher Taschenbuchverlag, 1993.
- MITGUTSCH, Anna, *Mi az, hogy „női irodalom”? Lettre, 1997/tavaszi*, [Digitálisan hozzáférhető itt: <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00008/24mitg.htm>]
- MITGUTSCH, Anna, *Was ist Frauenliteratur?*(= Reihe Wiener Vorlesungen, Oktober 1995). *Wespennest*, 105, 1996.
- OSINSKI, Jutta, *Einführung in die feministische Literaturwissenschaft*, Berlin: Schmidt, 1998.

32 Vö: *Uo.*, 246.

33 *Uo.*, 123.

- SCHÖSSLER, Franziska, *Gender Studies in der Literaturwissenschaft*, Freiburger Frauen Studien: Zeitschrift für interdisziplinäre Frauenforschung, 2003/12., 187–206.
- TEUCHTMANN, Kirstin, *Zur Darstellbarkeit der Zeit: Erinnerung und Erfindung in Anna Mitgutschs „Die Züchtigung“ und „Haus der Kindheit“*, *Moderne österreichische Literatur*, 35, 2002, 43–61.
- TEUCHTMANN, Kirstin, *Über die Faszination des Unsagbaren. Anna Mitgutsch – eine Monographie*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003.
- WILPERT, Gero von, *Frauenliteratur* = Uö, szerk., *Sachwörterbuch der Literatur* (Sonderausg. der 8., verb., erw. Auflage), Stuttgart: Kröner, 2013, 279–281.

Strategies for „objective” emotional expression in Anna Waltraud Mitgutsch’s novel „Die Züchtigung”

Abstract. The paper analyses the first novel by the well-known Austrian writer Anna Waltraud Mitgutsch, entitled *Die Züchtigung*. The analysis shows the strategies Mitgutsch uses to perpetuate the uniquely female experience in interpreting mother-daughter relationships and to challenge the assumption that this subject can only be addressed in a female voice. It is in the paradoxical situation of this dual objective that Mitgutsch attempts to create a language of ‚objective’ emotional expression. The linguistic solutions to this problem are praised in the study, which also highlights the basic problem of the novel: the forms and typical conflicts of mother-daughter relationships are passed down through the generations, as is the way of speaking about them.

18

Keywords: Women’s Experience, Feminist Literary Criticism, Language Criticism, Language Creativity

Dr. Kegyes Erika

Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
kegyesne.szekeres.erika@szte.hu